

REJISSYORLIK SAN'ATINI RIVOJLANISH TARIXI

Ahmadjonov Humoyun Olim o'g'li,
Aliqulova Oydin Aliqulovna
Respublika musiqa va san'at kolleji

Rejissyorlik san'ati yoki rejissura – garmonik bir butun va muayyan yaxlitlikka ega bo'lgan tomosha, ko'rinish yaratish san'ati (teatr, kino, telefilm, sirk va estradada). Rejissyor sahna asari yoki kinofilm yaratish jarayonida ijodiy xodimlar – aktyor, yakkaxon, rassom, kompozitorga (kino va televideniya operatorlarga ham) va yordamchi xodimlarga rahbarlik qiladi. Rejissyorlik san'ati drama teatrida pyesa tanlash, uning g'oyasi, janr va badiiy xususiyatlari, tasvirlanayotgan davr, muallifning ijobiy uslubini o'rganishdan boshlanadi. Rejissyor asar talqini uchun sahna vositalarini izlaydi, har bir personaj fe'l-atvori va umuman, spektakl talabiga monand aktyorlar tanlaydi, sahnaviy ritm va sur'atni belgilaydi, mizansahnalar yaratadi, rassom va kompozitor bilan hamkorlikda asarni badiiy bezash prinsiplarini ishlab chiqadi. Realistik spektakldagi yaxlit va chuqur haqqoniylik bir-biri bilan uzviy bog'langan „uch haqiqat“ (hayotiy, ijtimoiy va sahnaviy) asosida yaratiladi (V. I. Nemirovich-Danchenko). Agar rejissyor ulardan birini e'tibordan chetda qoldirsa, boshqalari ishonarli chiqmaydi. Rejissurada aktyor bilan ishlash muhim o'rin tutadi. Rejissura sahna ijodining mustaqil turi sifatida ajralib chiqquniga qadar, sahnalashtiruvchi vazifasini muallif, yetakchi aktyorlar bajargan.

Uyg'onish davrida Yevropada sayyor professional teatr bilan birga muallif, aktyor va rejissyor vazifalarini o'tagan truppa rahbari ham yuzaga keldi. XVI—XVII asrlarda rejissura rivojiga U. Shekspir, J. Molyer, Lope de Vegalar muhim qissa qo'shgan. Burjua ma'rifatparvarligi davrida rejissura nazariyasi yaratila boshladi (Gotthold Ephraim Lessing, Denis Diderot). G. Lessingning izdoshi F. L. Shreder Gamburg teatrida birinchi bo'lib, aktyor o'z rolinigina emas, pyesani ham to'liq o'rganishini joriy etdi. Bu prinsiplarni F. Talma (Fransiya) davom ettirib, rejissurada klassitsizmdan romantik teatr tomon burilish yasadi.

Rejissura yuzaga kelishida XIX asrda Meyningen teatri rejissyorlari (L. Kornek va boshqalar) muhim rol o'ynadi. Muallif matniga ehtiyotkorlik bilan qarash, tarixiy muhitni aniq aks ettirish, ommaviy sahnalarning uyg'unligiga erishish Meyningen rejissurasining ijobiy tomonidir.

XX asr boshlarida G'arbiy Yevropa rejissurasida formalistik oqimlar hukmron bo'ldi (E. Kreg – Angliya, M. Reynhardt – Germaniya, A. Appia – Shveysariya va boshqalar). XX asrda G'arbiy Yevropa rejissurasi rus rejissurasi (K. S. Stanislavskiy, V. I. Nemirovich-Danchenko, Yevgeniy Vaxtangov, Vsevolod Meyerxold, A. Y. Tairovlar) ta'sirida rivojlandi.

Rejissura unsurlari o'zbek an'anaviy teatrida paydo bo'lgan. U korfarmon deb atalgan. 1914-yildan o'z faoliyatini boshlagan Yevropa shaklidagi o'zbek teatrida yozma drama asosida ish olib boruvchi va o'z spektakllarini bino ichida sahnada ko'rsatilishiga mo'ljallab tayyorlovchi malakali rejissuralar yetishib chiqqa boshlaydi. Rejissuraning shakllanish jarayoni A. Avloniy, Hamza, M. Majidov (Uyg'ur) faoliyati bilan bog'liq. Dastlabki sahna asarlari ma'rifatchilik, targ'ibot-tashviqot ruhida talqin qilingan. Voqelikni hayotiy vositalar bilan naturalistik yoritish (sahnada rasmana uylar qurish, bug'i chiqib turgan ovqat, meva-cheva ishlatish, buyumlardan foydalanish kabi), personajlar xarakterlarini bo'rttirish, ijobiy qahramonlarni birinchi rejada ko'rsatish bu davrda rejissyorlik san'atiga xos xususiyatlardir. Moskvada ochilgan o'zbek drama studiyasida M. Uyg'ur, Ya. Bobojonov M. Muhamedovlar aktyorlik mahorati bilan birga rejissyorlik san'ati asoslarini ham o'zlashtirganlar. Ular o'sha davr rus teatrida hukmron bo'lgan barcha oqimlarga katta qiziqish bilan qaragan. Ayniqsa, ularga Ye. Vaxtangov va V. E. Meyerxold rejissyorlik uslubi kuchli ta'sir ko'rsatgan. Mannon Uyg'ur boshliq eng yaxshi rejissyorlar badiiy-estetik jihatdan e'tiborli, realistik, kechinma, his-tuyg'ularga asoslangan sahna asarlari („Hamlet“, „Boy ila xizmatchi“ singari) yaratish yo'lidan borib, o'zbek rejissyorlik maktabiga asos soldilar. Sh. Qayumov, A. Turdiyev, J. Obidov, 3. Madaliyev, V. Fayozov, X. Mustafoulov kabi atoqli aktyorlar ham rejissura rivojiga o'z hissalarini qo'shganlar. Opera teatrining tarkib topishi va taraqqiyotida rejissyorlardan M. Muhamedov bilan E. I. Yungvald Xilkevichning xizmati katta. Hozirgi o'zbek milliy akademik drama teatri, Muqimiy teatri taraqqiyotida N. V. Ladigin, A. O. Ginzburg, I. V. Radun, ayniqsa, R. Hamroyev va T. Xo'jayevlar o'zni salmoqli bo'lib, drama, musiqali drama janrlarining professional darajaga ko'tarilishi uchun ko'p kuch sarf qilishgan.

1960-yillarning oxirlaridan rejissyor E. Masofoyev bir guruh aktyorlar bilan „Yosh gvardiya“ (hozirgi Abror Hidoyatov nomidagi teatr) teatrini tashkil etib, poetik teatr yaratishga bel bog'laydi.

1970-yillarning boshlarida teatr sahna madaniyati Yevropa darajasiga ko'tarilib, aholi ma'naviy hayotida muhim o'rin egallaydi. Bu davrda rejissyorlardan B. Yo'ldoshev, M. Ravshanov, M. Niyozmatov, R. Hamidov, K. Yo'ldoshev, B. Ixtiyorov va boshqa ish boshladi. Ular turli janrdagi asarlarni sahnalashtirish asosida murakkab uslubiy vazifalarni bajarishga kirishadilar, hayot haqiqatini, inson ichki dunyosini ochishda turli vositalarni ishga solib, badiiy yaxlitlikka erishadilar.

1970-yillarning oxiri – 1980-yillarning boshlarida rejissura o'zbek teatrini ichdan yangilashga erishadi, eski mavzular, teatr ijrochiligi ham yangicha jaranglay boshlaydi. Ayniqsa, 1980-yillarda studiyachalik harakati kuchayib, teatrning badiiy salohiyati oshadi. Yosh rejissyorlar M. Vayl, N. Abdurahmonov, A. Abdunazarov, O. Salimov izlanishlari e'tiborli bo'ldi. O'zbekistonning mustaqilligidan so'ng teatr san'atida ham tub o'zgarishlar ro'y berdi. Sahnada vositalari bilan tarixni yoritish buyuk ajdodlarimiz – allomalar, shoirlar va davlat arboblari shaxslarini gavdalantirishga e'tibor kuchaydi.

Zamonaviy mavzularni aks ettirishda esa milliy vositalar keng qo'llana boshladi. Balet asarlarini sahnalashtirishni baletmeysterlar bajaradi, rejissyorlar ularga yordam berishadi. Balet baletmeysterlari orasida I.Yusupov faoliyati diqqatga sazovor.

Rejissura opera (shuningdek, musiqali drama va operetta) da musiqali teatr xususiyatlariga tayanadi. Bu yerda spektaklning asosini musiqa tashkil qilganligi uchun rejissyor dirijyor va xormeyster bilan hamkorlikda ish olib boradi. Kompozitor partiturasining sahnaviy talqini musiqali teatr rejissurasining asosiy xususiyatidir.

Rejissurada qo'g'irchoq rejissyorligi alohida ajralib turadi. Respublika qo'g'irchoq teatri (Toshkent, 1939-yilda tashkil topgan), undan keyin Andijon, Samarqand, Buxoro, Jizzax, Qarshi, Xiva, Termiz shaharlarida barpo etilgan qo'g'irchoq teatrlarida o'nlab rejissyorlar bu san'atning saviyasini ko'tarish, nainki bolalar orasida, balki kattalar orasida ham uning nufuzini oshirishda o'z hissalarini qo'shmoqdalar. Qo'g'irchoq teatri rejissurasining rivojlanishida I. Yoqubov, M. Ashurova, SV. Iogelson, Sh. Yusupov kabi rejissyorlarning xizmatlari alohida. Radio va televideniya ham uziga xos rejissura vujudga kelgan. Mustaqillik yillarida maydon tomoshalari rejissyorligi shakllandi. Bu sohada faoliyat ko'rsatayotgan B.Yo'ldoshev, R.Hamidov, N.Otaboyev va boshqa katta maydon va amfiteatrlarda tomosha qo'yish bo'yicha katta tajriba orttirishdi.

Kinoda rejissura milliy kino shakllanishi bilan bog'liq holda rivojlana bordi. O'zbek ovojsiz kinosining dastlabki yillarida mahalliy hayotning o'ziga xos tomonlarini yaxshi bilmaydigan, o'z oldiga badiiy jihatdan jiddiy vazifa qo'ymagan rejissyorlar filmlar qo'ydi.

1930-yillarning boshlarida milliy san'at arboblari (N.G'aniyev, S. Xo'jayev, Y. A'zamov) rejissuraga kirib kelishi munosabati bilan xalq hayotining turli jabhalarini chuqur o'zlashtirish, ijodiy qayta ishlash, uslubiy janr izlanishlar boshlandi. „Yuksalish“, „Ajoyib ish“, „Ramazon“, „Tong oldidan“, „Yigit“, „Qilich“ singari filmlar ishchilarning mehnat kundaligi, harbiy ish, dehqon harakati, o'lka tarixiga bag'ishlandi. Rejissyorlar mahalliy aktyorlar (O. Jalilov, E.Hamroyev, M.Qayumov, S.Iskanderov va boshqalar)dan foydalanishni yo'lga qo'ydilar.

ADABIYOTLAR:

- Qodirov, Muhsin; Teshaboyev; Jo'ra. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
- www.pedagog.uz